

**BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM HÀ NỘI**

PHẠM THỊ TUYẾT

**ĐỒ THỊ HẢI DƯƠNG THỜI KỲ THUỘC ĐỊA
(1883 – 1945)**

Chuyên ngành: Lịch sử Việt Nam cận đại và hiện đại

Mã số : 62.22.54.05

LUẬN ÁN TIẾN SĨ LỊCH SỬ

Người hướng dẫn khoa học:

- PGS. TS. Trần Bá Đệ

- PGS.TS. Phạm Quốc Sử

HÀ NỘI -2011

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu khoa học của riêng tôi. Các trích dẫn khoa học và tài liệu tham khảo trong luận án là trung thực. Những kết quả nêu trong luận án chưa từng được ai công bố trong bất kỳ công trình nào khác.

Hà Nội, ngày 09 tháng 10 năm 2011

Tác giả luận án

Phạm Thị Tuyết

MỤC LỤC

	Trang
MỞ ĐẦU	1
1. Lý do chọn đề tài	1
2. Lịch sử nghiên cứu vấn đề	3
3. Đối tượng, phạm vi nghiên cứu, nhiệm vụ đề tài	9
4. Nguồn tài liệu, phương pháp nghiên cứu	12
5. Đóng góp của luận án	14
6. Bố cục luận án	15
Chương 1: ĐÔ THỊ HẢI DƯƠNG TRƯỚC NĂM 1883	17
1.1. Vị trí địa lý, điều kiện tự nhiên	17
1.1.1. Vị trí địa lý	17
1.1.2. Điều kiện tự nhiên	19
1.2. Quá trình hình thành đô thị	21
1.2.1. Sự di dời trấn sở Hải Dương từ Mao Điền đến Hàm Giang	21
1.2.2. Việc xây dựng thành Hải Dương	25
1.2.3. Quá trình tập trung dân cư	32
1.3. Cấu trúc không gian đô thị	37
1.4. Tình hình kinh tế, chính trị - xã hội và văn hóa – giáo dục	44
1.4.1. Tình hình kinh tế	44
1.4.2. Tình hình chính trị - xã hội	53
1.4.3. Tình hình văn hóa - giáo dục	56
<i>Tiểu kết chương 1</i>	58
Chương 2: CHUYỂN BIẾN CỦA ĐÔ THỊ HẢI DƯƠNG TRONG GIAI ĐOẠN 1883 – 1923	61
2.1. Bối cảnh lịch sử và chính sách thống trị của thực dân Pháp ở Hải Dương	61
2.1.1. Bối cảnh lịch sử	61
2.1.2. Tổ chức bộ máy cai trị và chính sách quản lý đô thị	65
2.1.3. Chính sách đầu tư khai thác	79
2.2. Những biến đổi của đô thị Hải Dương trong giai đoạn 1883-1923	84
2.2.1. Về địa giới hành chính và cấu trúc không gian đô thị	84
2.2.2. Về kinh tế	95
2.2.3. Về văn hóa - xã hội	109
<i>Tiểu kết chương 2</i>	124

Chương 3: THÀNH PHỐ HẢI DƯƠNG TRONG GIAI ĐOẠN	
1923 - 1945	126
3.1. Điều kiện lịch sử mới và những thay đổi trong chính sách quản lý đô thị của chính quyền thuộc địa	126
3.1.1. Điều kiện lịch sử mới	126
3.1.2. Những thay đổi trong chính sách quản lý đô thị của chính quyền thuộc địa	130
3.2. Hoạt động quy hoạch, xây dựng và mở mang thành phố	144
3.2.1. Các dự án quy hoạch thành phố của chính quyền thuộc địa	144
3.2.2. Sự thay đổi về địa giới hành chính và cơ sở hạ tầng đô thị	147
3.3. Diện mạo kinh tế - xã hội thành phố Hải Dương giai đoạn 1923-1945	162
3.3.1. Các hoạt động kinh tế	162
3.3.2. Tình hình dân cư	175
3.3.3. Đời sống văn hóa – xã hội	180
3.4. Một số nhận xét về đô thị Hải Dương thời kỳ thuộc địa	191
<i>Tiểu kết chương 3</i>	202
KẾT LUẬN	204
TÀI LIỆU THAM KHẢO	
PHỤ LỤC	

DANH MỤC CÁC CHỮ VIẾT TẮT

- DF : Fonds de la Direction des Finances de l'Indochine
(Phòng Sở Tài chính Đông Dương)
- đ : đồng bạc Đông Dương (piastre)
- Fr : Franc
- NXB : Nhà xuất bản
- RST : Fonds de la Résidence supérieur au Tonkin
(Phòng Phủ Thống sứ Bắc Kỳ)
- TQĐD : Toàn quyền Đông Dương
- TSBK : Thống sứ Bắc Kỳ
- TTLTQGI : Trung tâm Lưu trữ Quốc gia I
- v/v : về việc

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Đất nước ta đã trải qua hơn 80 năm dưới chế độ cai trị thuộc địa, một thời kỳ lịch sử đầy biến động chính trị và những đổi thay to lớn của xã hội Việt Nam trên nhiều phương diện. Thời kỳ lịch sử đó cũng đặt ra các vấn đề nghiên cứu cho giới khoa học ở nhiều lĩnh vực, nhất là khoa học lịch sử. Trong những năm qua, các nhà sử học trong và ngoài nước đã dày công nghiên cứu và làm sáng tỏ nhiều nội dung khoa học với không ít vấn đề phức tạp về thời kỳ lịch sử này. Tuy nhiên, cho đến nay vẫn còn tồn tại những khoảng trống chưa được nghiên cứu và cả những vấn đề cần được nghiên cứu, đánh giá lại.

Chính sách cai trị cùng với cuộc khai thác thuộc địa của thực dân Pháp đã gây ra những tác động đa chiều đối với kinh tế - xã hội Việt Nam trên khắp các vùng trong cả nước, trong đó địa bàn đô thị là một trong những nơi phản ánh sinh động nhất những tác động này. Nếu như ở giai đoạn đầu thế kỷ XIX, lịch sử dân tộc đã chứng kiến sự ra đời của nhiều đô thị với vai trò là trung tâm hành chính mới của các địa phương, mang những nét đặc trưng truyền thống của đô thị cổ Việt Nam, thì đến giai đoạn cuối thế kỷ XIX đầu thế kỷ XX, lịch sử lại chứng kiến một thực tế là hàng loạt đô thị cổ Việt Nam đã biến đổi mạnh mẽ dưới tác động của công cuộc cai trị và khai thác của thực dân Pháp, sau đó là phát xít Nhật để trở thành những đô thị hiện đại mang đậm màu sắc thuộc địa. Tuy nhiên, ở từng địa phương, trong từng khu vực cụ thể, hình thức và mức độ thể hiện của những tác động này lại có nhiều điểm khác biệt bên cạnh những nét tương đồng.

Hải Dương thời thuộc địa là một tỉnh lớn của Bắc Kỳ, nằm ở khu vực trung tâm đồng bằng châu thổ sông Hồng. Thủ phủ của tỉnh là một trong số những đô thị lớn trong vùng và từ cuối năm 1923 đã được chính quyền thuộc địa cho hưởng quy chế của thành phố cấp 3, thành phố lớn thứ tư ở Bắc Kỳ, sau Hà Nội, Hải Phòng và Nam Định. Trước khi bị thực dân Pháp chiếm đóng và cai trị (1883), đô thị Hải Dương đã có quá trình hình thành và phát triển 80 năm (1804-1883) dưới chế độ phong kiến nhà Nguyễn. Quá trình cai trị thuộc địa của thực dân Pháp và phát xít

Nhật đã làm cho Hải Dương biến đổi dần từ một đô thị cổ phong kiến thành một đô thị tư bản thực dân giống như nhiều đô thị Việt Nam cùng thời. Quá trình chuyển biến đó diễn ra như thế nào? chịu ảnh hưởng của những nhân tố gì? kết quả và xu hướng phát triển ra sao?... Đó là những vấn đề đặt ra cần được nghiên cứu.

Do đó, nghiên cứu về đô thị Hải Dương thời kỳ thuộc địa trên tất cả các phương diện không chỉ góp phần vào công tác nghiên cứu lịch sử của địa phương Hải Dương mà còn cùng với các công trình sử học khác làm sinh động thêm bức tranh kinh tế - xã hội Việt Nam thời kỳ thuộc địa và lý giải một số vấn đề của lịch sử dân tộc ở thời kỳ này.

Đô thị Hải Dương là một trong những đô thị điển hình của khu vực Bắc Kỳ, khu vực thu hút sự chú ý và đầu tư nhiều nhất của Pháp trong công cuộc cai trị và khai thác thuộc địa. Nghiên cứu những biến đổi của đô thị Hải Dương thời kỳ thuộc địa sẽ góp phần làm rõ hơn những đặc trưng của đô thị thuộc địa ở Bắc Kỳ nói chung và ở khu vực đồng bằng châu thổ sông Hồng nói riêng, góp phần nhìn nhận và đánh giá chính xác hơn những tác động khách quan của công cuộc khai thác thuộc địa do thực dân Pháp tiến hành ở Việt Nam.

Hiện nay, vấn đề đô thị, đô thị hóa và quản lý đô thị ở Việt Nam đang đặt ra nhiều vấn đề cần được giải quyết. Không thể phủ nhận các đô thị Việt Nam thời thuộc địa đã có sự phát triển nhất định và chính sách quản lý của chính quyền thực dân Pháp ở đây có nhiều điểm tiên bộ. Nghiên cứu cụ thể về chính sách, phương thức quản lý và hoạt động quy hoạch đô thị của người Pháp ở Hải Dương, trên cơ sở đó đánh giá khách quan, khoa học về những kết quả đạt được và các mặt còn tồn tại, lý giải nguyên nhân của những kết quả và hạn chế đó thiết nghĩ là một việc làm có ý nghĩa lớn trong giai đoạn hiện nay, góp phần giúp các nhà quản lý, hoạch định chính sách ở Việt Nam rút ra những bài học kinh nghiệm cần thiết và bổ ích.

Quá trình đô thị hóa ở thành phố Hải Dương hiện đang diễn ra với tốc độ nhanh chóng theo xu thế phát triển chung. Nghiên cứu để có sự hiểu biết rõ hơn về các vấn đề đô thị và đô thị hóa diễn ra trong lịch sử sẽ phần nào giúp các nhà quản lý ở địa phương có những quyết định đúng đắn nhằm thúc đẩy quá trình phát triển

của thành phố, đồng thời góp phần vào công tác tuyên truyền, giáo dục nhân dân địa phương bảo tồn và phát huy những giá trị lịch sử, văn hóa truyền thống.

Với những lý do trên, tác giả quyết định chọn đề tài nghiên cứu: **“Đô thị Hải Dương thời kỳ thuộc địa (1883-1945)”** làm luận án tiến sĩ.

2. Lịch sử nghiên cứu vấn đề

Tính đến nay, đô thị Hải Dương đã có bề dày lịch sử hơn 200 năm kể từ khi khởi lập (1804). Quá trình hình thành và phát triển của nó đã trải qua những biến đổi thăng trầm dưới tác động của các điều kiện lịch sử cụ thể ở từng thời kỳ. Về quá trình phát triển của đô thị Hải Dương thời kỳ thuộc địa, đã có một số tác phẩm của các nhà nghiên cứu trong và ngoài nước đề cập ít nhiều trên những khía cạnh và từ các góc độ khác nhau.

Thời kỳ trước năm 1945, những nghiên cứu xung quanh vấn đề này chủ yếu được tiến hành bởi các quan chức (người Pháp và người Việt) của chính quyền thuộc địa tại Hải Dương.

Ngay từ những năm đầu thế kỷ XX, xuất phát từ yêu cầu của công cuộc cai trị và khai thác thuộc địa, quan chức đương thời của chính quyền thuộc địa Pháp ở Hải Dương đã tiến hành khảo cứu sơ bộ về tình hình địa phương và tổng hợp thành các ghi chép gửi về Phủ Thống sứ Bắc Kỳ. Trong số đó có các tài liệu mang tên *“Notice sur les circonscription dépendant directement de Hải Dương”* (Chỉ dẫn về những vùng trực thuộc Hải Dương) và *“Notice sur les huyen de Cẩm Giàng, Hiệp Sơn, Kim Thành et centre administratif de Yên Lư, province de Hải Dương”* (Chỉ dẫn về các huyện Cẩm Giàng, Hiệp Sơn, Kim Thành và trung tâm hành chính Yên Lư, tỉnh Hải Dương) cùng có niên đại 1901, hiện đang lưu giữ tại Trung tâm Lưu trữ Quốc gia I. Đây là những tài liệu có nội dung biên khảo sơ lược về điều kiện địa lý tự nhiên, dân cư, đặc điểm hành chính, kinh tế, văn hóa, lịch sử của các huyện trong tỉnh Hải Dương, trong đó có một số nội dung đề cập đến tình hình tỉnh lỵ Hải Dương ở thời điểm biên soạn tài liệu và trước đó.

Năm 1928, Alfred Bouchet sau một nhiệm kỳ làm Công sứ tại Hải Dương đã cho xuất bản cuốn sách *“L’essor de la ville de Hải Dương 1923- 1927”* (Tiến triển của thành phố Hải Dương 1923-1927, Nhà in Đông Dương, Hà Nội). Nội dung cuốn sách phản ánh

khá chi tiết và chính xác về kết quả hoạt động và những biến đổi của đô thị Hải Dương (khi đó là thành phố Hải Dương mới thành lập) trên các lĩnh vực quản lý, quy hoạch, xây dựng, kinh tế, văn hóa, xã hội trong thời gian tác giả trực tiếp cai quản với vai trò là Công sứ - Đốc lý thành phố. Các bản đồ, biểu đồ và tranh ảnh trong cuốn sách đã cung cấp những thông tin quý báu về tình hình phát triển của thành phố Hải Dương trong những năm 1923 - 1927 và dự định của chính quyền thuộc địa về quy hoạch, phát triển thành phố trong tương lai.

Tác giả Ngô Vi Liên trong thời gian làm Tri huyện Cẩm Giàng cũng tiến hành khảo cứu và cho ra đời tác phẩm “*Địa dư huyện Cẩm Giàng*” (Nhà in Lê Văn Tân, 1931). Đây là một cuốn sách biên soạn dưới dạng địa chí, có nội dung phản ánh về tình hình từng xã trong huyện Cẩm Giàng, không trực tiếp đề cập đến đô thị Hải Dương, nhưng qua những thông tin phản ánh về các làng xã ở khu vực xung quanh, có thể hiểu được phần nào tình hình thực tế ở đô thị Hải Dương tại thời điểm đó.

Phó Công sứ Dilleman năm 1932 có một bản báo cáo khá chi tiết và đầy đủ về tình hình tỉnh Hải Dương với tên gọi “*La province de Hải Dương*” (Tỉnh Hải Dương, tài liệu của Thư viện Quốc gia). Nội dung bản báo cáo này thể hiện những kết quả nghiên cứu khá kỹ của tác giả về tỉnh Hải Dương trên nhiều phương diện. Cụ thể là: các điều kiện tự nhiên, kinh tế, xã hội, văn hóa, tổ chức bộ máy hành chính và đặc biệt là công cuộc chinh phục, bình định và cai trị của người Pháp tại tỉnh Hải Dương. Một số thông tin sơ lược về tình hình đô thị Hải Dương cũng được đề cập trên từng khía cạnh.

Một nghiên cứu khác được cho là của Tổng đốc Hải Dương đương nhiệm năm 1932 với tên gọi “*Notice sur la province de Hải Dương*” (Chỉ dẫn về tỉnh Hải Dương, tài liệu của Thư viện Quốc gia, 1932) có nội dung phản ánh khái quát về đặc điểm hành chính của tỉnh Hải Dương, những nét nổi bật của từng phủ, huyện và các điều kiện phát triển kinh tế của tỉnh. Trong đó, đô thị Hải Dương được phản ánh trong một số nội dung đề cập đến điều kiện giao thông vận tải và hoạt động thương mại.

Sau năm 1945, do những biến động của tình hình đất nước, đã có một thời gian khá dài ít có những nghiên cứu về tình hình Hải Dương. Từ cuối những năm 80

của thế kỷ XX trở lại đây, công tác nghiên cứu và biên soạn lịch sử trong tỉnh Hải Dương mới được quan tâm và chú trọng hơn nên đã có thêm những công trình nghiên cứu về Hải Dương được xuất bản. Trong số đó có một số công trình nghiên cứu tiêu biểu sau đây:

Năm 1990, có 2 tác phẩm được xuất bản là “*Sơ thảo lịch sử phong trào công nhân và công đoàn thị xã Hải Dương 1902 - 1988*” (Ban Chấp hành Liên đoàn Lao động thị xã Hải Dương xuất bản) và “*Lịch sử đấu tranh vũ trang cách mạng thị xã Hải Dương – Tập 1(1930 – 1954)*” (Ban Chỉ huy Quân sự thị xã Hải Dương xuất bản). Ngoài nội dung chính phản ánh về các phong trào đấu tranh cách mạng và phong trào công nhân, các tác phẩm này đều dành một phần khái quát về sự ra đời, các giai đoạn phát triển của đô thị Hải Dương (khi đó là thị xã Hải Dương), chính sách cai trị, bóc lột của chính quyền phong kiến, thực dân và đời sống vật chất, tinh thần của các tầng lớp nhân dân nơi đây thời kỳ trước Cách mạng tháng Tám. Mặc dù giá trị khoa học không cao nhưng đây là những tác phẩm đầu tiên chứa đựng những thông tin, sự kiện phản ánh tương đối cụ thể và toàn diện về tình hình đô thị Hải Dương dưới thời thuộc địa.

Trong tập chuyên khảo về “*Nông dân và nông thôn Việt Nam thời cận đại*” - Tập II (Nhà xuất bản Khoa học xã hội, 1992) có bài nghiên cứu của tác giả Phan Trọng Báu với tiêu đề: “*Sự hình thành và phát triển của thành phố Hải Dương*”. Ngoài phần khái quát sơ lược về sự ra đời của Trấn Hàm - Thành Đông, nội dung bài viết tập trung làm rõ một số biến đổi của thành phố Hải Dương trong giai đoạn 1923 – 1945, chủ yếu dựa trên cơ sở những tư liệu được cung cấp trong cuốn sách “*L'essor de la ville de Hải Dương 1923- 1927*” của Alfred Bouchet và một số ít tư liệu tiếng Pháp khác. Thông qua đó, tác giả rút ra một số nhận xét, đánh giá về quá trình phát triển của thành phố Hải Dương. Tuy nhiên, nội dung bài viết mới chỉ giải quyết được phần nào những vấn đề đặt ra và cũng chỉ trong một giới hạn thời gian rất ngắn do nguồn tư liệu còn hạn chế.

Năm 1994, nhân kỷ niệm 40 năm ngày giải phóng và 190 năm ngày thành lập thị xã Hải Dương, Ban Thường vụ Thị ủy Hải Dương cho xuất bản cuốn “*Lịch sử thị xã Hải Dương*” do ông Phạm Quý Mùi chủ biên. Có thể nói, đây là công trình